

Енчо Тилев. ЕЛАТИВЪТ В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – МЕЖДУ ОМОНИМИЯТА И АНАЛИТИЗМА. – В: Думи срещу догми. Сборник с доклади от Дванадесетата национална конференция за студенти, докторанти и средношколци. Пловдив, 2011, с. 112–117.

ЕЛАТИВЪТ В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – МЕЖДУ ОМОНИМИЯТА И АНАЛИТИЗМА

Енчо Тилев
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”

Степента като морфологична категория е присъща на имената във всички индоевропейски езици. Ето защо още тук ще обособим обекта на нашето изследване, представяйки накратко понятието *степен* с оглед на неговите универсални езикови характеристики.

В нашата разработка се придържаме към определението за *степен*, дадено от Мария Чоролеева в нейната монография „Семантичната категория „степен” и нейното изразяване в българския език”, според което *степента* е абстрактно количествено изменение, отнасящо се до признаците на обектите и засягащо самия признак, но такова явление, което „не определя количествено свързаните с него обекти” (Чоролеева 2007: 19). И в руския, и в българския език различаваме два вида степен: *релативна* (относителна) и *абсолютна* (безотносителна), като абсолютната степен при прилагателните имена е обект на нашето изследване.

Както вече споменахме в началото на това изложение, явлението *степенуване* е характерно за частите на речта в индоевропейските езици, среща се в латински, старобългарски и староруски паметници, което говори за неговата фреквенция. На всички славянски езици са присъщи трите степени за сравнение, като в горно- и долнолужишкия съществува и четвърта степен – абсолютив, изразяващ максимален признак. Тази степен в двата езика се характеризира със слаба честотност на употреба.

В своето историческо развитие българският и руският език претърпяват различни промени в своя граматичен строй, при което българският заменя синтетизма с аналитизъм, а в руския някои синтетични конструкции придобиват и аналитични еквиваленти.

Въпросът за степента при прилагателните и нейните форми в руското езикознание е разгледан още от Михаил Ломоносов в „Российская грамматика” (1755), където той прави ясно разграничение между формите за степен и умалителните и увеличителните прилагателни имена. В следващите десетилетия този проблем получава различни тълкувания в руската лингвистика, които са разгледани обстойно от Виктор

Енчо Тилев. ЕЛАТИВЪТ В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – МЕЖДУ ОМОНИМИЯТА И АНАЛИТИЗМА. – В: ДУМИ СРЕЩУ ДОГМИ. СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ ДВАНАДЕСЕТАТА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА СТУДЕНТИ, ДОКТОРАНТИ И СРЕДНОШКОЛЦИ. ПЛОВДИВ, 2011, с. 112–117.

Виноградов в неговия труд „Русский язык. Грамматическое учение о слове” (вж. Виноградов 2001: 200-205), поради което ние няма да се спираме обстойно на тях.

Елативът в руския отнасяме към степента за качество (абсолютна степен), а не към степените за сравнение (релативни степени), и по-точно към суперлатива, въпреки тяхното формално съвпадение. Елативът показва пределна степен на даден признак или наличието му в голяма степен, при което липсва количествено сравнение с друг предмет. Формата за абсолютна степен се образува чрез прибавяне на суфиксите *-ейш-* /*-айш-*, напр.: *умный* – *умнейший*, *красивый* – *красивейший*, *интересный* – *интереснейший*, *близкий* – *ближайший*, *краткий* – *кратчайший*. За да се разграничи ясно семантиката на елатива от тази на суперлатива, ще поставим словоформите в контекст:

	<i>Елатив</i>	<i>Суперлатив</i>
<i>рус.</i>	В маленькой деревне считали его умнейшим человеком.	Иван – способнейший из всех студентов.
<i>бълг.</i>	В малкото село го смятаха за изключително умен човек.	Иван е най-способният от всички студенти.
<i>рус.</i>	Он пообещал вернуться в ближайшее время.	Доклад молодого ученого оказался интереснейшим из всех прочитанных.
<i>бълг.</i>	Той обеща да се върне в най-скоро време.	Докладът на младия учен се оказа най-интересният от всички прочетени.

В дадените примери ясно се обособяват изреченията, при които има релация между два или няколко предмета, и тези, при които такава релация липсва.

Присъединяваме се към мнението на повечето руски лингвисти, според които тази елативна форма има субективно-експресивна окраска, което ни дава основание да наречем категорията *степен за качество* семантико-граматична и стилистична. Поради тази своя стилистична ограниченост в руския език се утвърждават относително голям брой синонимни конструкции, изразяващи висока степен. В настоящото изследване ще обърнем внимание на някои от тях.

1. Подобно на суперлатива, елативът може да бъде изразен чрез конструкциите *самый* + прил. име в позитив и *наиболее* + прил. в позитив. Много от учените се обединяват около схващането, че суфиксалните форми на *-ейш-* /*-айш-* са най-разпространени в съвременния език, следвани от формите със *самый*, като последната

Енчо Тилев. ЕЛАТИВЪТ В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – МЕЖДУ ОМОНИМИЯТА И АНАЛИТИЗМА. – В: ДУМИ СРЕЩУ ДОГМИ. СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ ДВНАДЕСЕТАТА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА СТУДЕНТИ, ДОКТОРАНТИ И СРЕДНОШКОЛЦИ. ПЛОВДИВ, 2011, с. 112–117.

форма – тази с *наиболее* – се среща доста рядко. Ако използваме резултатите, дадени в речника „Грамматическая правильность русской речи”, то в проценти честотността на употреба изглежда по следния начин: *-ейш-* / *-айш-* (59,29 %), *самый* (40,27 %), *наиболее* (0,44 %) (вж. Граудина, Ицкович, Катлинская 1976: 238-241). Както отбелязва Галина Тагамлицка (Тагамлицка 1983: 224), семантиката на елатива може да бъде изразена и чрез повторение на *самый*: *самый-самый хороший*, *самая-самая добрая*.

2. Друг синоним на елатива в руския са прилагателните имена с префикси, обозначаващи много висока степен на качеството, назовано от мотивиращата дума¹. Следните представки, които ще изброим по-долу, се характеризират с голяма фреквенция не само в книжовния, но също така и в разговорния език и във фолклора: **пре-**: *преназойливый старичишка* (Дост.), *презанимательный разряд грешников в горящем озере*” (Дост.), *с превеликим ко всему любопытством*” (Дост.); **раз- (рас-)**: *раскрасивый*, *размилый*, *раздобрый*; **наи-**²: *наимилейший* / *наимилый*, *наиважнейший* / *наиважный*, *наисмелейший* / *наисмелый*; **сверх-**: *сверхумный*, *сверхстарый*, *сверхбольшой*; **ультра-**: *ультрамодный*, *ультравнимательный*, *ультраконсервативный*; **архи-**³: *архистарый*, *архизамечательный*, *архиважный*; **гипер-**: *гиперактивный*, *гиперподвижный*, *гипервеселый*; **супер-**: *супервыгодный*, *суперлюбимый*, *суперстранный*; **мега-**⁴: *мегаумный*, *мегаустойчивый*, *мегапрекрасный*; **все-**⁵: *всеблагодый*, *всеотзывчивый*, *всетихий*; **высоко-**: *высокообразованный*, *высокоразвитый*; **много-**: *многоуважаемый*, *многоучёный*, *многошумный*; **глубоко-**: *глубокоуважаемый*, *глубоколюбимый*;

¹ Семантиката на руските словообразователни префикси е описана в „Русская грамматика” на Академията на науките на СССР от 1982 (РГ 1982: 304-312), на която сме се позовавали при нашето изследване.

² Прилагателните, образувани с тази представка, най-често имат и един от суфиксите: *-ейш-* или *-айш-*, но се допускат и безсуфиксални варианти, макар и значително по-рядко.

Важно е да се отбележи, че частиците-морфеми (у М. Чоролеева – граданги) *по-* и *най-* в българския имат собствено ударение. Често то дори е първостепенно, което позволява отделянето им от степенуваната словоформа. Това отделяне се реализира най-вече при степенуване на глаголите (по ми се ходи, най му харесва). Руската частица *наи-* има няколко графични и акцентологични особености, които я отличават от българската: не притежава собствено ударение, пише се с *и*, а не с *й* и не се отделя с дефис от мотивиращата дума.

³ Префиксът *архи-* е от гръцки произход (*архи-*) и е продуктивен при някои думи със значение ‘старши, главен’, заимствани от старогръцката православна лексика, запазили се в църковнославянския, а впоследствие и в съвременния руски: *архидьякон*, *архимандрит*, *архиепископ*, *архиерей*, *архипастырь*, *архистратиг* и всички производни от тях. Лексемата *архитектор* също има гръцки произход и буквално значи ‘главен, стари строител’.

⁴ Представката *мега-* се свързва с прилагателни, обозначаващи положителни качества (МСТС 2009: 453).

⁵ Префиксът *все-*, освен абсолютно значение, има още и значение ‘обхващащ всички, разпространяващ се върху всички или всичко, върху целия предмет’ (ТСРЯ 2008: 104), напр.: *всевидающий*, *всезнающий*, *всероссийский* и т.н.

Енчо Тилев. ЕЛАТИВЪТ В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – МЕЖДУ ОМОНИМИЯТА И АНАЛИТИЗМА. – В: ДУМИ СРЕЩУ ДОГМИ. СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ ДВНАДЕСЕТАТА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА СТУДЕНТИ, ДОКТОРАНТИ И СРЕДНОШКОЛЦИ. ПЛОВДИВ, 2011, с. 112–117.

Трябва да отбележим, че представките *гипер-*, *супер-* и *мега-* започват да се употребяват през последните години активно в руския разговорен език и младежкия сленг. Понякога се наблюдава дори полипрефиксация с цел по-голяма експресия, напр. *мегасуперклёвое граффити* ‘мегасуперяки графити’ (МСТС 2009: 453). Освен това, както в руския, така и в българския *супер-* преминава изключително често в несклоняемо прилагателно като част от сказуемното определение. Срв. *Его идея была просто супер!* – *Идеята му беше просто супер!*

3. За изразяване на безотносителна степен в руския се използват също така и суфиксите с градационно значение *-ущ-/-ющ-* и *-енн-*: *большущий*, *здоровущий*, *здоровенный*, *интересненный*.

4. Абсолютна степен може да бъде изразена и чрез повторения, при които прилагателното може да се повтори в положителна степен, да се префигира или суфигира. Срв. *гордый-гордый*, *гордый-прегордый*, *гордый-гордющий*.

5. Прилагателно в положителна степен + наречие от типа: *очень*, *слишком*, *чересчур*, *чрезмерно*, *чрезвычайно*, *крайне*, *страшно*, *ужасно*, *адски*, *больно* и т.н.: *очень светлый*, *чрезвычайно хитрый*, *адски унылый*, *больно интересный*⁶.

Разгледаният по-горе аналитичен начин за изразяване се използва практически във всички стилове.

Въпросът за степента като граматична категория в българския за първи се разглежда, макар и не в детайли, от Неофит Бозвели в „Болгарска граматика” (1835), по-късно за степенуването пишат Ю. И. Венелин, И. Богоров, Й. Груев и др., като от по-ново време трябва да споменем имената на Ст. Младенов, Ал. Теодоров-Балан, Л. Андрейчин, Ю. С. Маслов, П. Пашов, Ст. Буров и др. Различните разбирания по въпроса за степента са обобщени в труда на Иван Куцаров „Теоретична граматика на българския език. Морфология” (Куцаров 2007: 458-481).

В наши дни по-особено внимание на проблемите на степенуването обръща Стоян Буров (вж. Буров 1981, 1982, 1984, 1987). Той е един от малкото български лингвисти, които отделят елатива от суперлатива. Такова разграничение прави също Руселина Ницолова (Ницолова 2008: 128). Ст. Буров пише, че елативните форми имат функция „да подчертават много високата степен на качеството в даден предмет като

⁶ Този аналитичен начин за изразяване на абсолютна степен се среща в много от индоевропейските езици, напр. в гръцкия: *ψηλός* ‘висок’ – *ψηλότατος* = *πολύ* / *πάρα πολύ* / *εξαιρετικά ψηλός*; *ωραίος* ‘хубав, красив’ – *ωραióτατος* = *πολύ* / *πάρα πολύ* / *εξαιρετικά* / *υπερβολικά ωραίος* (вж. Ангелиева 2001: 81-84).

Енчо Тилев. ЕЛАТИВЪТ В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – МЕЖДУ ОМОНИМИЯТА И АНАЛИТИЗМА. – В: ДУМИ СРЕЩУ ДОГМИ. СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ ДВАНАДЕСЕТАТА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА СТУДЕНТИ, ДОКТОРАНТИ И СРЕДНОШКОЛЦИ. ПЛОВДИВ, 2011, с. 112–117.

характерен белег на този предмет, без да се произвежда сравнение с кръг от други предмети” (Буров 1984: 513).

1. Много важна особеност на българския елатив, която в своите трудове отбелязват например Ст. Буров, Р. Ницолова и Ю. С. Маслов, е неопределеността на елативните форми, докато суперлативните се употребяват предимно членувани. Срв. *Той се интересува от най-широк кръг проблеми* и *Той уцели най-широкия кръг в състезанието по стрелба*. В българския лесно може да се направи такова разграничение между превъзходната и абсолютната степен, използвайки членната морфема, но това е невъзможно в руския език предвид неговия синтетизъм. Тази форма на елатива в българския почти не се среща в разговорната реч, но все още се употребява в официално-деловия стил, макар и там не толкова фреквентно. Присъединяваме се към мнението на Ст. Буров, според което в словосъчетания от типа *най-сърдечно Ви поздравяваме*, *най-официално Ви честитим* елативът всъщност изпълнява ролята на стилистичен синоним на положителната степен. Семантично еднакви са формите *сърдечни поздрав* и *най-сърдечни поздрав*.

2. Интересен е фактът, че в българския активно се употребяват думи, навлезли от руския и съдържащи вече изчезнали формални степенни показатели. Поради това в съзнанието на българина те се възприемат като прилагателни в положителна степен, а не като вече степенувани такива. Към тях спадат: *висш*, *низш*, *младши*, *старши*. Напълно естествено звучат словоформите: *най-висш*, *по-низш*, *най-старши*. Подобен е случаят с някои прилагателни от латинския, напр. *оптимален*, което чисто семантично не предполага градация с оглед на това, че то вече е в суперлатив⁷ (*оптимален* ‘най-благоприятен’ (БТР 1973: 590).

3. Подобно на руския, и в българския съществуват определен брой синоними на елатива, единият от които са префигираните прилагателни. И тук представките са същите, както в руския.

пре-: *престар*, *преглунав*, *предълъг*; **свръх-**: *свръхбърз*, *свръхголям*, *свръхмоцнен*;
супер-⁸: *суперталантлив*, *суперинтересен*, *суперсмешен*; **ултра-**: *ултрамодерен*,
ултраконсервативен; **архи-**: *архиглунав*, *архискучен*; **хипер-**: *хиперактивен*,

⁷ Срв. лат. *bonus* ‘добър’ – *melior* ‘по-добър’ – *optimus* ‘най-добър’, а оттук и в българския – *оптимален*.

⁸ Както в руския, така и българския език формантът *супер-* се свърза най-вече с прилагателни, изразяващи положителен признак, но в българската разговорна реч тази представка широко се съчетава и с прилагателни, назоваващи негативен признак, срв.: *супергаден*, *суперлош*, *суперотчаян*.

Енчо Тилев. ЕЛАТИВЪТ В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – МЕЖДУ ОМОНИМИЯТА И АНАЛИТИЗМА. – В: ДУМИ СРЕЩУ ДОГМИ. СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ ДВНАДЕСЕТАТА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА СТУДЕНТИ, ДОКТОРАНТИ И СРЕДНОШКОЛЦИ. ПЛОВДИВ, 2011, с. 112–117.

хиперсмешен, хипертруден; мега-⁹: мегазабавен, мегаустойчив, мегастрашен; все-¹⁰: всевластен, всесилен, всемогъщ; високо-: високоотговорен, високоуважаван, високообразован; много-¹¹: многообичан, многоочакван; дълбоко-: дълбокоуважаем, дълбокомислен;

Нашите наблюдения над съвременния български език показват, че прилагателните, образувани с горепосочените префикси, се използват рядко в живата реч, с изключение на *мега-*, *супер-* и *хипер-*, които са много продуктивни, предимно в младежкия сленг, откъдето те активно навлизат в езика на медиите. Рядко могат да се открият наречия или прилагателни имена с представките *архи-*, *високо-*, *много-*, *дълбоко-*, като последните се срещат изключително в официално-деловия стил, макар и там да не са особено фреквентни.

4. Друг начин за изразяване на абсолютна степен е суфиксацията на прилагателните. Както отбелязва М. Чоролеева, наставката *-лив* „изразява както значение за висока степен, така и значение за количество” (Чоролеева 2007: 80), например: *креслив* ‘който вика много силно, много силен’ и ‘който много, често крещи’. Този тип е продуктивен и се използва често в съвременния български език: *търпелив, приказлив, разговорлив, сънлив, издръжлив* и т.н.

5. Възможни са също така и повторения на прилагателните, както видяхме това в руския, но това не е особено характерно за българския език. Напр.: *хубав-хубав, добър-добър*. Затова пък подобни форми можем да открием изключително често при наречията: *бавно-бавно, едва-едва, тихо-тихо*.

6. Българският, като език от нефлективен тип, е развил аналитични синоними на елатива като тези в руския и гръцкия, които разгледахме по-горе в настоящото изследване: наречие за степен + прил. име. Към тези наречия отнасяме: *много, абсолютно, крайно, безгранично, безусловно, твърде, неимоверно, адски* и т.н. Този тип е широко разпространен в българския език и според нас той има най-голяма честотност от всички, изброени досега видове.

⁹ Представката *мега-* се свързва предимно с прилагателни, обозначаващи положителни качества (МСТС 2009: 453).

¹⁰ Забележката, която направихме по-горе за този префикс в руския, се отнася и за българския език.

¹¹ Мария Чоролеева справедливо отбелязва, че този словообразователен модел не е особено разпространен в българския и прилагателните, образувани по този начин, могат да бъдат тълкувани двояко, например: *многоочакван* ‘който е силно, много очакван’ и ‘който е много време, дълго, продължително очакван’ (вж. Чоролеева 2007: 78).

Енчо Тилев. ЕЛАТИВЪТ В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – МЕЖДУ ОМОНИМИЯТА И АНАЛИТИЗМА. – В: ДУМИ СРЕЩУ ДОГМИ. СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ ДВНАДЕСЕТАТА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА СТУДЕНТИ, ДОКТОРАНТИ И СРЕДНОШКОЛЦИ. ПЛОВДИВ, 2011, с. 112–117.

Не е случаен фактът, че между руските и българските синонимни конструкции на елатива има много общи пресечни точки. Смятаме, че това е резултат от общия развой на двата езика, като изключително важно значение имат също така и някои екстралингвистични фактори: допирните точки в историята на двата народа, принадлежността им към славянството, което обяснява и сходствата в езиковата картина на света.

В резултат на нашето изследване направихме следните изводи:

1. Елативът, изразен чрез граматични средства, е представен много повече в руския, отколкото в българския, като и в двата езика следва да се прави ясно разграничение между формите за суперлатив и елатив.

2. Префиксите, които съвпадат семантично в двата езика, наред със суфиксите имат по-широка употреба в руския в сравнение с българския, но и в двата езика съответните афикси внасят стилно-езикова окраска.

3. Можем да заключим, че синтетичните и аналитичните елативни форми в руския са изключително „живи”, докато формално съвпадащият със суперлатива елатив в българския се употребява значително по-рядко, за разлика от неговите синоними.

Тъй като елативът в българския не е достатъчно изучен, а и в известна степен е причина за спорове между езиковедите, смятаме, че с настоящото изследване успяхме да внесем някакво разяснение по проблема, използвайки паралели с руското езиково съзнание. Без съмнение, този проблем ще бъде обект и на други наши бъдещи изследвания в тази посока.

Библиография:

Ангелиева 2001: Ангелиева, Ф. Новогръцка граматика. Фонетика и морфология. С., 2001.

БТР 1973: Андрейчин, Л. и кол. Български тълковен речник. С., 1973.

Буров 1981: Буров, Ст. Граматическата категория степенуване в съвременния български книжовен език (Функционален анализ). Дисертация за присъждане на научната степен *кандидат на филологическите науки*. Велико Търново 1981, 253 стр.

Буров 1982: Буров, Ст. Към въпроса за степенуването на прилагателните имена и наречията в съвременния български книжовен език. // В „Български език”, 1982, № 2, с. 104-110.

Енчо Тилев. ЕЛАТИВЪТ В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – МЕЖДУ ОМОНИМИЯТА И АНАЛИТИЗМА. – В: ДУМИ СРЕЩУ ДОГМИ. СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ ДВАНАДЕСЕТАТА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА СТУДЕНТИ, ДОКТОРАНТИ И СРЕДНОШКОЛЦИ. ПЛОВДИВ, 2011, с. 112–117.

Буров 1984: Буров, Ст. Синонимна употреба (взаимозаменяемост) на степените за сравнение в българския език. // В „Български език”, 1984, № 6, с. 508-515.

Буров 1987: Буров, Ст. Степените за сравнение в съвременния български език. С., 1987.

Виноградов 2001: Виноградов, В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М., 2001.

Граудина, Ицкович, Катлинская 1976: Граудина, Л. К., Ицкович, В. А., Катлинская, Л. П. Грамматическая правильность русской речи. Опыт частотно-стилистического словаря вариантов. М., 1976.

Куцаров 2007: Куцаров, И. Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив 2007.

МСТС 2009: Никитина, Т. Г. Молодежный сленг. Толковый словарь. М., 2009.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. С., 2008.

РГ 1982: Русская грамматика. Академия наук СССР, Институт русского языка. Т. I. М., 1982.

Тагамлицка 1983: Тагамлицка, Г. Современный русский литературный язык. Часть II. С., 1983.

ТСРЯ 2008: Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М., 2008.

Чоролеева 2007: Чоролеева, М. Семантичната категория „степен” и нейното изразяване в българския език. С., 2007.